

Maša ČELEBIĆ
Vladimir LUTOVAC
Merima TICA

Razumevanje podobe in pomena urbanega prostora z miselnimi zemljevidi

V okviru interdisciplinarnega pristopa k učnemu načrtu smo se študenti psihologije in arhitekture Univerze v Mariboru povezali, da bi oblikovali vprašalnik za raziskovanje zaznavanja in doživljanja urbanega prostora. Ena od podkategorij izdelanega vprašalnika je bil »duh kraja«, v okviru katere je naša skupina raziskovala spomin in podobo, ki tvorita »duha kraja«. Odločili smo se za uporabo miselnih zemljevidov kot tehnike razumevanja podob Maribora s perspektive

in po spominu prebivalcev. V članku opisujemo koncepta podobe in spomina pri razumevanju miselnih zemljevidov z vidika različnih disciplin ter poskušamo utemeljiti, zakaj načrtovanje in grajeno okolje presegata le funkcionalnost.

Ključne besede: miselni zemljevidi, duh mesta, podoba in pomen

1 Uvod

Kako zaznavamo grajeni prostor okoli sebe in kako se počutimo v njem, temelji predvsem na njegovih lastnostih ali značaju. Nekateri prostori vzbujajo pozitivna čustva, medtem ko lahko drugi povzročijo negativna ali morda ambivalentna čustva. Te vtise lahko okrepijo prizori v prostoru, barve, zvoki in svetloba ter druge senzorične informacije. Z vidika arhitekture, urbanizma in oblikovanja je pomembno raziskati dožemanje prostora in razumevanje vseh podob in vtisov, ki jih zbirajo čutila. Cilj je raziskati pomen elementov, ki sestavljajo prostor, in kako uporabniki doživljajo te na fizični/fiziološki in psihološki ravni. Osredinili smo se na podobo in smisel, zato smo opredelili in analizirali različne dejavnike, ki vplivajo na *genius loci*, ter raziskali razmerje med oblikovanjem mest, spomini in vtisi mesta v očeh njegovih prebivalcev.

2 *Genius loci*

Lynch (1960: 1) je v knjigi *The Image of the City* zapisal: »V vsakem trenutku je več, kot lahko vidi oko, več, kot sliši uho, nastavev ali pogled, ki čaka na raziskovanje. Nič ni samo izkustvo, ampak vedno v odnosu do njegove okolice, zaporedje dogodkov, ki prihajajo do nje, spomin na pretekle izkušnje [...] Vsak državljan je imel dolge povezave z določenim delom

svojega mesta in njegova podoba je namočena v spomini in pomeni.« To »nekaj več« (kot lahko vidi oko, kot lahko sliši uho) običajno opisujemo kot *genius loci*. Že v rimskih časih se je izraz uporabljal za opis zaščitnega duha kraja. Danes, čeprav je izraz še zmeraj nedefiniran in neoprijemljiv, ima v diskurzu arhitekturne fenomenologije ključno mesto. Kaj je ta »nekaj več«, ki sestavlja in gradi naša mesta? Girot v eseju v knjigi *Recovering Landscape* opisuje zanimiv pogled na kraj. Poudarja besedo *paysage*, ki ne pomeni samo »krajine«, ampak zaznamuje vse lastnosti prostora – vidne in nevidne komponente. *Paysage* presega preprost pomen okolja in se nanaša na »razpoloženje celotnega naroda, na spreminjanje občutka identitete in kulturne pripadnosti« (Girot, 1999: 59). Norberg-Schulz (1991: 5) v knjigi *Towards a Phenomenology of Architecture* priporoča neizogibno razumevanje arhitekture skozi prizmo fenomenologije: »Moj glavni cilj je torej raziskati psihične posledice arhitekture in ne njene praktične strani [...]« V svojem eseju *Phenomenon of Place* navaja Kevina Lyncha kot začetnika diskurza *genius loci*, ki je opisal arhitekturne komponente, ki ustvarjajo mesta, in tudi naše podobe mest. »Okoljska kakovost, ki štiti človeka pred izgubo, imenuje Lynch ‚podobe‘, kar pomeni ‚tisto obliko, barvo ali ureditev, ki omogoča izdelavo živo prepoznavne, močno strukturirane, zelo koristne miselne podobe okolja.« (Norberg-Schulz, 1996: 423).

3 Miselni zemljevidi

Podobe mest je Lynch raziskal z uporabo miselnih zemljevidov in individualnimi pogovori z udeleženci, da bi razumel in za beležil odnose med mesti in prebivalci. Downs in Stea v knjigi *Image and Environment: Cognitive Mapping and Spatial Behaviour* definirata kognitivno kartiranje kot »proces, sestavljen iz vrste psiholoških transformacij, s katerimi posameznik pridobi, kodira, shrani, opomni in dešifrira informacije o relativnih lokacijah in atributih pojavov v svojem vsakodnevnem prostorskem okolju« (1973: 9).

Friedrich Bartlett je raziskal vpliv shranjenega (prejšnjega) znanja na razumevanje in spomin ljudi. Leta 1932 je izvedel poskus, v katerem je od udeležencev zahteval, da poslušajo neznano ameriško zgodbo *The War of the Ghosts*, nato pa jih pozval, naj po kratkem času in daljšem časovnem obdobju (nekaj mesecev) zgodbo ponovijo. Rezultati raziskave so pokazali, da so udeleženci razumeli glavno idejo zgodbe, vendar so neznane dele spremenili v celovitejše izraze, ki so se »ujemali« z njihovimi sociokulturnimi asociacijami. Dolgoročni spomin se deli v epizodni in semantični spomin. Epizodni spomin se ukvarja z določeno prostorsko in časovno postavitvijo, kot so spomini na osebne izkušnje. Človeški možgani razumejo kompleksne informacije tako, da jih poenostavijo v razumljive mentalne predstave, shranjene v možganih za prihodnje asociacije. Downs in Stea (1973: 10) pojasnjujeta, da je »ta proces pridobivanja, združevanja in shranjevanja kognitivno kartiranje, produkt tega procesa pa se lahko v vsakem trenutku šteje za kognitivni zemljevid«. Zato miselne zemljevide obravnavata kot »osnovno sestavino človekovega prilagajanja, kognitivni zemljevid pa kot pogoj za preživetje ljudi in vsakodnevno okoljsko vedenje« (Downs in Stea, 1973: 10). Podobe in miselni zemljevidi »vplivajo na naše zaznavanje, toda znova oblikujejo, kako vidimo svet okoli sebe« (Al-ghamdi in Al-Harigi, 2015: 736).

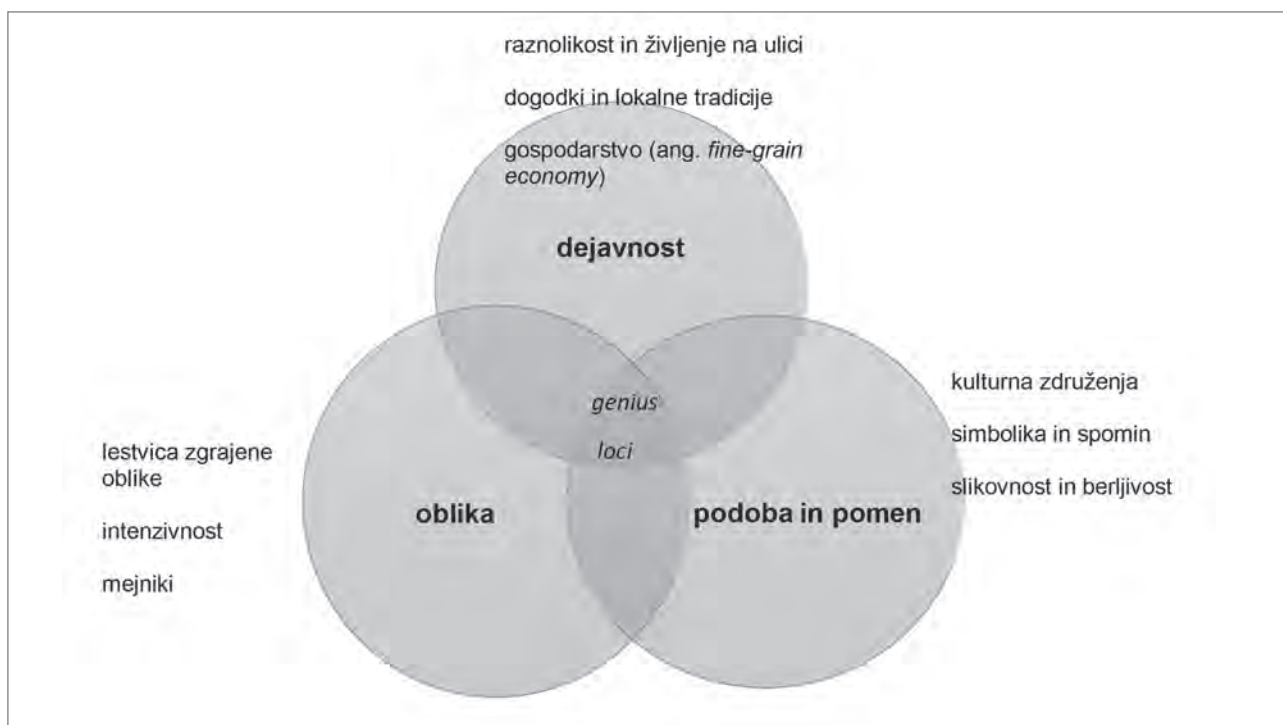
4 Zakaj so pomembni miselni zemljevidi

Kot je pomembno razumeti, kaj so miselni zemljevidi in kako nastanejo v možganih, je pomembno razumeti pomena miselnih zemljevidov kot oblike raziskovanja prostora ter arhitekturnega in urbanističnega načrtovanja, ki nam lahko pomaga razumeti kompleksna razmerja, ki nastajajo med ljudmi in mesti. V diskurzu sodobnih mest postaja vse težje graditi in vzdrževati mesta z avtentičnim pečatom (čeprav je koncept avtentičnosti nekoliko dvoumen), še posebej tam, kjer je prišlo do zamenjave/izbrisa zgodovinskega tkiva in zanemarjanja vsega, kar ne šteje za moderno.

V knjigi *Urban Places – Public Spaces* avtorji definirajo odsotnost kraja (ang. *placelessness*) kot »izgubo ali odsotnost pomena« (Carmona et al., 2003: 101). Poleg tega opredelijo tri podkategorije odsotnosti kraja: globalizacija, množična kultura in odcepitev od ozemlja ali izguba ozemlja. Globalizacija je po eni strani ustvarila občutek, da se v novem okolju ob prvem obisku ne počutimo tako tuje, saj se npr. v večjih mestih srečamo z neko globalno franšizo, ki nam je znana in prijazna, po drugi strani pa so rezultat globalizacije, kapitalizma in množične kulture homogenizacija, izguba identitete, lokalne kulture in prostora. Podoba mesta, razen dejstva, da pomaga človeški orientaciji, vsebuje v sebi predmete in elemente, ki so simboli identifikacije. Ali kot navaja Heidegger (v Norberg-Schulz, 1991: 425): »Človeška identiteta predvideva identiteto mesta.«

V kontekstu mest in njihovih podob, razvoja in oblikovanja je pomembno, da se dotaknemo tudi njihovega uničenja. Amra Hadžimuhamedović, arhitektka in umetnostna zgodovinarica, v knjigi *Heritage, War, and Peace* odgovarja na vprašanje, zakaj skrbeti za kulturno dediščino. »Dvomiti o pomenu ali marginalnosti kulturne dediščine v vojni in pozneje je spodbuda za iskanje odgovora, kolikšen je pomen te dediščine za skupnost ljudi, ki so izpostavljeni vojni, in po njej vojna prizadevanja za vrnitev njihovih življenj v varnost. Povezano je z nenehno obnavljajočimi se vprašanji o spominu [...]« (Hadžimuhamedović; 2015: 1). Po uničenju Starega mostu v Mostarju, med vojno v Bosni, je eden od navzočih, kot pripovedujejo prebivalci mesta, dejal: »Nisem jokal, ker sem bil preprosto zamrznjen. [...] Kot da ne obstajam. Vedel sem, da je rušenje mostu namenjeno nam, da razbijejo našega duha. [...] Izpovedi podobnih izkušenj so številne. Spomeniki so veliko več kot le kamen, opeka, les in malta. Dotakne se jih duh. Potrebni so tudi v svojem telesnem izražanju, kot so sklede, v katerih ostajata dokaz in obljuba o obstoju skupnosti.« (Hadžimuhamedović; 2015: 1). Razumevanje konceptov spomina, *genius loci* in orientacije presega fizično in materialno obliko, vendar je kljub temu medsebojno vključujoče, saj se ti med seboj dopolnjujejo kot del celote.

»Konkreten izraz za okolje je mesto. [...] Pravzaprav si je nesmiselno predstavljati, da se dogaja, ne da bi se pri tem sklicevalo na lokacijo. Mesto je očitno sestavni del obstoja.« (Norberg-Schulz, 1991: 6). Oblikovanje krajev in mest niso samo arhitekturni in urbanistični podvigi. Pravzaprav gre za skupna prizadevanja psihologov, sociologov, arhitektov in urbanistov, saj je odnos med ljudmi in mestom zapleten in prepleten. To se izraža v socioloških raziskavah o prostorskem vedenju ljudi. »Skrbni opazovalci dejavnosti v vsakdanjem življenju, kot je Garfinkel (1964), so ugotovili pravilnost načina, na katerega ljudje uporabljajo prostor pri interakciji, in poročali,

Slika 1: Diagram sestavnih delov *genius loci*

da so motnje teh pravil posameznikom povzročile težave.« (Baldassare, 1978: 2). Primer okoljskega vidika prostorskega vedenja je omenjen v knjigi *Defensible Space* (Newman, 1973): »Številni obstoječi objekti imajo na primer notranje in zunanje prostore, za katere se zdi, da so nikogaršnje ozemlje in nimajo možnosti nadzora skupnosti. Ta ozemlja tako napadajo zločinci, ki zlahka prežijo na žrtve. Rešitev je torej, da se oblikujejo javni prostori, ki bodo zaznani kot domena stanovalcev, zato mora arhitekt okolje načrtovati tako, da bo spodbujalo občutek teritorialnosti, saj to omogoča spremljanje skupnosti.« (Baldassare, 1978: 36). Občutek skupnosti ima v tem primeru zelo močno vlogo.

Down in Stea (1973: 9) menita, da je »osnova [definicije] pogled na vedenje, ki se [...] lahko zmanjša na trditev, da je človekovo prostorsko vedenje odvisno od posameznikove kognitivne mape prostorskega okolja«. Jane Jacobs je neizogibno povezavo med urbanističnim načrtovanjem in sociologijo poudarila s svojim konceptom socialnega kapitala. Tudi Jan Gehl (2010: 6) je prepričan, da je »prav tako nujno okrepiti socialno funkcijo mestnega prostora kot stičišče, ki prispeva k ciljem socialne trajnosti in odprte in demokratične družbe«. Ustvarjanje in izgradnja okolja bi morala temeljiti na poglobljenem razumevanju oblikovalca vseh ljudi in skupin, ki sestavljajo ta prostor, ter elementov, potrebnih za njihovo identiteto. Upoštevati je treba udeležbo bodočih uporabnikov kot potrebno oblikovanje okolja ter ustvariti okolje, ki ga lahko uporabniki spremenijo in prilagodijo. Ideja o duhu kraja izhaja iz podobnih strategij za ustvarjanje občutka identitete. Oba

pojma vključujeta ljudi in sta antropocentrična. Duh kraja ne poudarja le elementov, ki sestavljajo identiteto kraja, temveč človeško interakcijo z njim.

5 Metodologija

V okviru predmeta Bioklimatski koncepti v arhitekturi magistrskega študija arhitekture na Univerzi v Mariboru je bil izdelan vprašalnik, sestavljen iz treh delov: senzorični del, kontekst in struktura ter podoba in pomen. V sodelovanju s študenti magistrskega študija psihologije na Univerzi v Mariboru smo imeli skupen cilj, vendar smo nekatere dele proučevali v obsegu posameznega študija. Pri tem so bile skupine študentov arhitekture bolj osredinjene na prostorske in oblikovne elemente, medtem ko so se skupine študentov psihologije ukvarjale s čustvenim doživljanjem in zaznavanjem. Pravzaprav tema *genius loci* neposredno povezuje podobe mest in njihove pome. Da bi opredelili in raziskali vse »sestavine«, ki sestavljajo *genius loci* (Punter in Mongometu v Camora et al., 2003: 99), smo iskali elemente urbanističnega načrtovanja, ki lahko povečajo potenciale *genius loci* s pomočjo diagramov. Diagrame smo prilagodili potrebam svoje raziskave in vprašalnika.

Koncept smo povzeli v tri glavne sestavine: obliko, dejavnost, podobo in pomen (slika 1). Osredinili smo se na glavne točke, ki smo jih lahko raziskali v obliki anonimne ankete. Z vprašalnikom smo želeli razumeti, kako so anketiranci zaznali obseg zgrajene oblike, intenzivnost te in dominante. Dejavnost vkl-

jučuje raznolikost in ulično/javno življenje, dogodke, lokalno tradicijo in privlačnost. Podkategorije vključujejo pretok pešcev, vedenje in vzorce. Podoba in pomen kot najbolj zapletena koncepta zajemata razumevanje kulturnih asociacij, simbolike in spomina ter podobo in berljivost določene lokacije. Vprašalnik smo razdelili na dva dela. Prvi je bil sestavljen iz vprašanj, na katera je bilo treba odgovoriti z oceno, ki ustreza mnenju udeleženca o dani lokaciji, iz vprašanj, ki zahtevajo kratek komentar in/ali opis. V drugem delu vprašalnika je bilo treba skicirati miselni zemljevid. Vprašalnik je bil izpolnjen na štirih različnih lokacijah, ki so jih določili mentorji. »Kot kvalitativne celote kompleksne narave mesta ni mogoče opisati s pomočjo analitičnih, ‚znanstvenih‘ konceptov. Načeloma je znanost »abstraktna« iz danega, da doseže nevtralnno, »objektivno« znanje. Toda izgubljeno je vsakdanje življenje, ki bi moralo biti resnična skrb človeka na splošno, še posebej pa načrtovalcev in arhitektov.« (Norberg-Schulz, 1996: 415). Kevin Lynch v *The Image of the City* opisuje, kako so izvedli intervjuje z udeleženci. Intervjuji so bili neformalni, kar je udeležencem omogočilo spontano izmenjavo mnenj in občutkov o mestih, iz katerih prihajajo. V primeru našega vprašalnika smo se zaradi narave in omejitev odločili vključiti le del izvirnega vprašalnika – risanje miselnih zemljevidov. Udeležencem smo naročili, naj izdelajo svoj miselni zemljevid glede na to, kako se spomnijo mesta, kot da bi nekomu dajali navodila, kako se gibati v prostoru. Downs in Stea navajata, da so »prostorske informacije lahko predstavljene na različne načine. [...] Vsi mediji imajo enako funkcijo, ne pa tudi strukture, zato so kognitivni zemljevidi izpeljani iz analogij procesa, ne iz izdelka« (Downs in Stea, 1973: 11). Za ta vprašalnik smo se osredinili na miselni zemljevid v obliki skice ali fotografirane skice, saj je bil vprašalnik izdelan v obliki spletne aplikacije in prilagojen uporabi na katerikoli lokaciji. Vendar pa bo raziskava rezultatov na danih lokacijah omogočila vpogled v to, kako bodo ljudje zaznali prostor Maribora in kako se bodo ta zaznavanja izražala ter po možnosti ujemala z vprašalnikom in mentalnim zemljevidom. Poleg tega upamo, da bomo z analizo odgovorov dobili pomembne informacije o tem, kako narediti prostor boljši, bolj berljiv in preglednejši.

6 Sklep

Mesto je zelo velika in kompleksna hiša, urbanizem pa je največja umetnost. Arhitektura, že tako kompleksna, je še toliko zahtevnejša na ravni načrtovanja prostorov in mest za ljudi, saj se prepleta toliko sestavnih delov. Identiteta, duh, pomen in spomin so morda abstraktni in neoprijemljivi pojmi, ki pa si nepopustljivo utirajo pot v fizično realnost zgradb. Vendar je to naravni potek dogodkov in tako je prav. Arhitektura in resnično humanistična zasnova ne moreta biti neodvisni od razumevanja človeške interakcije in vedenja. Z raziskovanjem z vidika različnih disciplin – psihologije, sociologije, nevrozna-

nosti itd. – lahko razumemo medsebojno povezanost in soodvisnost. To je pravzaprav najtežji del, ki jih združuje, vendar je nedvomno najkoristnejši pristop. Ta vprašalnik in naša prizadevanja so le odskočna deska v iskanju tistega »nekaj več«, ki nas obdaja in gradi naša mesta.

.....
Maša Čelebić, dipl. inž. arh. (UN), študentka magistrskega študija arhitekture, FGPA UM
Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo, Maribor
E-pošta: masa.celebic@gmail.com

Vladimir Lutovac, dipl. inž. arh. (UN), študent magistrskega študija arhitekture, FGPA UM
Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo, Maribor
E-pošta: vlutovac6@gmail.com

Merima Tica, dipl. inž. arh. (UN), študentka magistrskega študija arhitekture, FGPA UM Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo, Maribor
E-pošta: merima.tica@gmail.com

Viri in literatura

- Al-ghamdi, S. A., in Al-Harigi, D. F. (2015). *Rethinking Image of the City in the Information Age*. Retrieved 2019, pridobljeno na CORE: <https://core.ac.uk/download/pdf/82432551.pdf>.
- Baldassare, M. (1978). Human Spatial Behavior. *Annual Review of Sociology*, 4, 29–56.
- Carmona, M., Heath, T., Tiesdell, S., in Oc, T. (2003). *Public Places – Urban Spaces*. Architectural Press.
- Downs, R. M., in Stea, D. (1973). *Image and Environment: Cognitive Mapping and Spatial Behaviour*. Čikago: Aldine Publishing Company.
- Gehl, J. (2010). *Cities for People*. Washington: Island Press.
- Giro, C. (1999). Four Trace Concepts in Landscape Architecture. V: J. Corner, *Recovering Landscape: Essays in Contemporary Landscape Architecture*, 59–67. Princeton Architectural Press.
- Hadžimuhamedović, A. (2015). *Heritage, War, and Peace*. Sarajevo: Sarajevo University Press.
- Lynch, K. (1960). *Image of the City*. MIT Press.
- Norberg-Schultz, C. (1991). *Genius loci, Towards a Phenomenology of Architecture*. New York: Rizzoli.
- Norberg-Schulz, C. (1996). *Phenomenon of Place*. V: K. Nesbitt, *Theorizing a New Agenda for Architecture*. New York: Princeton Architectural Press.